

Zsellér Anna germanista, műfordító; jelenleg Esterházy Péter levelezésének archívumi feldolgozásán és Martin Buber *Pfáde in Utopia* című művének fordításán dolgozik. Legutóbbi fordításkötetei: Walter Benjamin: *A műalkotás a technikai reprodukció korában. Művészetelméleti és kultúrpolitikai írások* (Open Books, Budapest, 2024); Gustav Landauer: *A forradalom* (Qadmon, Budapest, 2025).

E-mail: zselleranna1981@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9423-0066

Absztrakt: A publikáció magyar fordításban, jegyzetekkel és bevezető tanulmánnyal kísérve teszi hozzáférhetővé Martin Buber és Kerényi Károly teljes levelezését, amely 1947 és 1963 között zajlott. A levélváltás egyedülálló szellemi és érzelmi kapcsolatot tár fel, amely a második világháború utáni időszak, a politikai kiábrándultság, az emigráció, illetve a választott hazában való újrakezdés tapasztalatai mentén bontakozik ki. Különös hangsúlyt kapnak azok a kérdések, amelyek a mítoszhoz, a valláshoz, a humanizmushoz és a jungi pszichoanalízishez fűződő viszonyukat jellemzik. A levelezés így a 20. századi európai gondolkodás egyik fontos dokumentumaként értelmezhető. A szöveget részletes kommentár világítja meg történeti és filozófiai kontextusukban, míg a bevezető tanulmány a párbeszéd lehetőségeit és határait vizsgálja egy történelmi krízis árnyékában. E párbeszéd magyar nyelvű hozzáférhetővé tétele ritka tanúságtételt kínál mindazok számára, akik az eszmetörténet, a zsidó gondolkodás és az antikvitás modern öröksége iránt érdeklődnek.

Kulcsszavak: Kerényi Károly, Martin Buber, emigráció, mítosz, vallás, zsidó filozófia, görög vallástörténet, pszichoanalízis

DOI: <https://doi.org/10.63872/AFPO3488>

Kerényi Károly és Martin Buber levelezése

Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta Zsellér Anna

BEVEZETŐ

Az itt következő bevezető a Kerényi Károly és Martin Buber közti levélváltás előzményeihez és kontextusához nyújt történeti és eszmetörténeti támpontokat. A levélváltás a háború utáni években, 1947-ben kezdődik, és fontos kiindulópontot nyújthat hozzá az alábbi levél, amelyet Buber Kerényivel közös ismerősüknek, Hans Trüb zürichi pszichoanalitikusnak írt az előző évben.

*Martin Buber Hans Trübnek¹
Jeruzsálem, 1946. szeptember 9.*

Kedves Hans!
[...] Remélhetőleg, hamarosan hosszabban is írok; most mégis el szeretnék mondani neked már ma egy kiegészítést a munkáddal kapcsolatban. Olvastad Jung és Kerényi művét, a Bevezetés a mitológiába címűt? Az elfogulatlan olvasó számára rendkívül tanulságos. Állítólag a két szerző ugyanazzal a dologgal foglalkozik, két különböző oldalról tekintve rá; valójában azonban K.[erényi] mítoszok alatt olyasvalamit ért, ami a világ valóságával történő érintkezésből jön létre, e világvalóság titkainak feltárásaként és megformálása-ként, míg J.[ung] olyasvalamit, ami szinte szüznemzéssel jön létre a lélekben, és végső soron kizárólag magának a léleknek az alapelveiről és a misztériumáról mondhat el valamit, jelentése is csak abban keresendő. A jungi szemlélet, gyakorlati értelemben legalábbis, nem más, mint lélekimmanencia. Máskor majd hosszabban erről. Sborowitz írását megkaptad-e viszont? Mit gondolsz róla?

Ebből a levélből kiderül, hogy Buber figyelemmel kísérte Jung műveit, és legalább egy Kerényi-munkát, a Junggal fejezetenként külön írt, de együtt publikált *Bevezetés a mitológiába*² címűt már asconai személyes megismerkedésük előtt ismert. Buber Jung munkáihoz való viszonyulásának alaptónusa e levélből már kivehető.

A levelezés életrajzi előzménye, hogy Kerényi és Buber is tudományos működése segítségével menekülhetett meg a világháború borzalmainak közvetlen veszélyeitől. Buber, aki 1902-ben írt programjával már a szellemi tervezés fázisában hozzájárult a jeruzsálemi Héber Egyetem alapjainak lehelyezéséhez,³ a megalakuláshoz képest is csak jóval később csatlakozott az izraeli egyetem oktatói karához. Eredetileg nem európai értelemben vett, a hallgatókat kiszolgáló egyetemenként képzelte el az új jeruzsálemi egyetemet, hanem inkább „Volkshochschule”-ként, önképző, alulról szerveződő iskolaként vázolta volna fel működésének kereteit. Az egyetem Izrael Állam kulturális-spirituális megújulásban betöltött szerepével kapcsolatban Buber és Judah Mag-

nes, az egyetem alapító kancellárja viszont már a korai '20-as évektől fogva egyetértettek. Buber később magától Magnes-től kapta professzori meghívását. Magnes a Vallástudományi Intézet vezetőjének szerepét szánta neki. Buber beiktatását a jeruzsálemi Héber Egyetemre az egyetem szenátusával Magnesnek 1934 augusztusában még nem sikerült elfogadtatnia.⁴ Buber, aki a vallásos szocializmus elveit követte, végül 1938 tavaszán csatlakozott a Héber Egyetem oktatóihoz, s Izraelbe költözésével még időben megmenekült a közép-európai vérvivatartól.

Kerényi Károly 1943 áprilisában hagyta el Magyarországot a Kállay-kormány felkérésére, hogy kultúrdiplomáciai kapcsolatokat építsen Svájcban. A kormány részéről a német politikai függőség gyengítésének, új szövetségek megnyerésének szándéka társult kiküldetéséhez. 1943 májusától Kerényi második családjával Asconában élt. A háború lezárulta után azt remélte, hogy egyetemi tanárként visszatérhet korábbi pozíciójába Magyarországra. Már oszladozó reményeinek 1947-ben hangot adott a Buberrel váltott levelekben, miután 1947 november-decemberében feleségével a vasfüggöny lehullása előtt még utoljára hazalátogatott Magyarországra,⁵ de az őt ért nyilvános vádak és a politikai hatalom erőszakos újraleosztása miatt hamarosan végképp lemondott a magyarországi katedrához és az országba történő visszatéréséhez fűzött szándékairól, várakozásairól.

Martin Buber és Kerényi Károly levelezése Buber tollából származó nyitólevéllel kezdődik, amelynek felütése arra enged következtetni, hogy az 1947-es Eranos-konferencián történt személyes találkozás után veszik fel az írásos kapcsolatot – de a levél Kerényi ajándékozó gesztusát követi. A levelezés és a személyes találkozások sorozata egészen Buber 1965-ben bekövetkezett haláláig folytatódik. Mivel Kerényi már 1944-ben tartott előadást Hans Trüb zürichi zenezalonjában, ezért kettejük személye közt az egyik fontos összeköttetést vélhetőleg Trüb személyében kereshetjük. 1947. július után Buber felkereste Kerényit Tegnában (Locarno mellett): ekkor és valamivel később Rómában került sor első lényegi beszélgetéseikre.

A Kerényi–Buber-levelezés utóéletéhez tartozik még a Prof. Dr. Dr. Johann Maier (Kölni Egyetem) titkárnőjével, Antje Kleinerwerfer-szel folytatott levélváltás, amely a Buber-levelezés sajtó alá rendezése előkészítéseként zajlott: 1969-ben Kerényi Károly Prof. Maier és a göttingeni Dr. Grete Schaefer rendelkezésére bocsájtotta a nála található Buber-leveleket. Cserébe másolatban ő is viszont szerette volna látni a Bubernek írt leveleit: vélhetően ez idő tájt maga is reflektálni készült kapcsolatuk történetére. Szerette volna például megtudni, melyik cikke különnyomatát küldte el Bubernek levelezésük kezdetén, és pontosan milyen ajánlással, mert ezekben az ajánlásokban mindig lényegi üzeneteket fogalmazott meg. A Grete Schaefer által szerkesztett háromkötetes Buber-levelezéskötetbe végül csak egy levelet válogattak be: Bubernek Kerényihez írt 1952. július 30-án kelt levelét.⁶ A levelezésnek ezt a kiadástechnikai utóéletét jelen publikáció nem tartalmazza.

Kerényi a kezdetektől fogva figyelemmel kísérte az Eranos-találkozókat, amelyek 1930-tól kezdve rendszeresen zajlottak Asconában. Olga Fröbe-Kapteyn Rudolf Ottóval egyeztetve 1933-tól nevezte az általa szervezett összejöveteleket *Eranos*-nak. A görög *eranos* szó jelentése – olyan lakoma, melyre a vendégek maguk viszik az ételt – érthetően találó szimbólumá-

vá vált a rendezvénysorozatnak a korábbi, informálisan zajló összejövetelek tudományos átkeretezése során. Kerényi 1941-től kezdve tíz éven keresztül a találkozók karizmatikus, igen kedvelt előadójának számított: Jacobi Jolán levélbéli visszajelzéseiből tudható, hogy művészi szintű tudományos előadói tehetségének köszönhetően rajongók egész serege gyűlt Kerényi köré, akik közül nem kevesen szellemi vezetői jelentőségét Jungéval egy szintre helyezték.

1947-ben, a háború utáni első európai körútján Buber Asconában állt meg pihenni feleségével: ekkor ismerkedett meg Kerényivel. Ugyanebben az évben zajlottak a Jung Intézet alapításának előkészületei: Kerényi Károlyt meghívták az alapítók közé, hogy tudományos munkásságának súlyával, valamint ténykedésével is támogassa az Intézet megalakulását és működését. Ennek az együttműködésnek fontos előkészítője volt Jacobi Jolán, aki Jung tanítványaként nemcsak tudományos pályájának első tartalmait,⁷ de a világháború hányattatásai között Svájcba településének lehetőségével életét is köszönhette. Buber érdeklődését Kerényi Károly művei és személye iránt időben megelőzte az a figyelem, amellyel Carl Gustav Jung írásait és tevékenységét illette. Buber 1933-ban megkísérelte Junggal a kapcsolatfelvételt, mivel a kettejük közti személyes találkozás 1925-ben, Heidelbergben⁸ csak formálisra és rövidre sikerült.⁹ Buber és Jung között a 20-as évektől indulóan Emma Jung és Hans Trüb jelentett személyközi összeköttetést, és természetesen Kerényi maga.

Martin Buber hatása a levelezésben is említett Hans Trübre, Jung tanítványára 1925-ös amersfoorti találkozásuk után tartós és mély volt: általa ismerte fel Trüb, hogy a pácienseivel történő munka a találkozás, az Én–Te viszony felépítésének erején alapszik: „Es blieb mir keine andere Möglichkeit. Ich entdeckte eines Tages die entscheidende Bedeutung der apriorischen Wirklichkeit der Beziehung.” („Nem maradt más lehetőségem: egy napon felismertem a kapcsolat a priori valóságának döntő jelentőségét.”)¹⁰ Trüb a terapeuta–páciens kapcsolat természetét a felektől és a pszichoanalitikus tanítástól is függetlennek, a résztvevő személyeknél jóval kiterjedtebbnek, egyfajta reális és egyre táguló köztes térnek látja (és ismeri fel) Buber hatása révén. Ezáltal eltávolodik korábbi mestere módszerétől és alapvető hozzáállásától, amely viszonyukban is töréshez vezet. A Kerényi–Jung viszonyban a Buberrel ápoltt jó viszony eddigi tudásunk szerint nem vezetett a kapcsolat romlásához, bár az itt közölt levelezésből kiolvasható némi távolodás. Jung Buberrel és filozófiájával szemben élete végéig elutasító maradt, amelynek okai között ott lehet Buber radikálisan kritikus hozzáállása a jungi tanok filozófiai alapvetését illetően, egyéb – pl. az említett személyes – tényezők mellett.¹¹ Egy amerikai protestáns lelkipásztor, Robert C. Smith¹² disszertációját előkészítő kutatásai kapcsán érdeklődik Buber véleményéről Jung tanításával kapcsolatban, s élénk levelezés alakul ki Buber és közte. Ebből fény derül Buber hozzáállására a jungi pszichoanalízishez, amely – mint a fent idézett és több másik Trübnek írt levélből kiderül –, a filozófiai alapvetéseket illetően kritikus,¹³ de mégis nyitott érdeklődést mutató.

A Buber–Kerényi-barátság, amelynek alakulásáról és kontúrjairól az itt közölt levelezés ad további kutatásokhoz értékes kiindulópontot, természetesen nem kizárólag a pszichoanalízis tudományának és gyakorlatának Svájcba köthető emergenciája felől olvasható. A rokonszenvet elsősorban a két szerző

vallástörténeti munkássága alapozza meg. Mindkettőjük tevékenységének középpontjában a mitológiai avagy a bibliai szövegek újonnan kidolgozott metodológiával történő interpretációja áll: a szent és mitikus távlatú irodalmi szövegeknek a társadalmi-társas és a kollektív emocionális működések magyarázatára irányuló kikérdezése. Ahogy a levelezésben a *Mózes és a Görög mitológia* című művek kölcsönös csodálkozó-örömteli elismerése mutatja, a mítoszok kritikai értelmezésének gyakorlatában megerősítve érezték magukat a másik hasonló módon építkező-eljáró munkái által.¹⁴ Emellett implicit módon az a közös meggyőződés is mozgathatja a kölcsönös egymás iránti érdeklődést – amelyet pl. Tolnay Károlynak írt privát leveleiben, de publicisztikájában maga Kerényi is hangsúlyoz –, hogy egy régi-új humanizmus minél szélesebb körű térnyerése kívánatos lenne a világháború borzalmi után.¹⁵ Kerényi Buber viszonylag korai újraközeledése révén látja be, hogy a háborút kirobbantó Németország sem maradhat ki a békekötés utáni tevékenységük szinterei közül.

Buber németországi meghívásait, majd elismeréseit¹⁶ némi késéssel követte az amerikai érdeklődés: Ernst Cassirer és Karl Jaspers után ő volt a harmadik (nemcsak) német nyelvű filozófus, akinek az életműve bekerült a *Library of Living Philosophers* című kiadványsorozatba, amely révén amerikai, európai és izraeli tudósok értelmezték és kritizálták filozófiáját: ebben a kiadványban megjelenik Kerényi korábban német nyelven, hasonló címen megjelent írása is Buber életművéről, különös tekintettel a *Gog und Magog* címűre.¹⁷ Kerényi Buber-tanulmányában alapmotívumként a Buber műveire jellemző „evokatív”, a nagy spirituális tanítókat (és ezzel tanaikat) megidéző-felidéző erő szerepel, valamint a főként Buber nyelvi-stiláris erejéből táplálkozó elért *irodalmi klasszicitás* ideálja. Kerényi e publikációjában távlatosan tekint a barátságuk révén személyesen is megélt-megtapasztalt alakra: Buberben nem a filozófust, de nem is a politikust és a karizmatikus szellemi vezetőt, hanem a vallástörténeti térbe emelkedett íróként látja és látatja hangsúlyosnak, ellentétben például Paul Mendes-Flohrrel, aki 2019-es monográfiájában a buberi írói gyakorlatot Michel Foucault *parrhésia* fogalmára építkezve értelmezi a félelem nélküli közbeszédet gyakorló, a politikát is formáló filozófus alakjában.¹⁸

Kerényi szerint Buber a görögök spirituális tudása és a rómaiak jogalkotó tevékenysége után a harmadik, Goethe által megalapított területen, a világirodalom terén alkotott kiemel-

kedőt, azonban valamit, ami több pusztán irodalomnál, inkább a (kollektív) lelki világok újraelőállítására: „az evokáció művészet, amely irodalmi művekben teljesebb, nem az »emberközpontúságban«, hanem úgy, hogy az ember egyszerre tárgy és alanya. Ez a szellemi nagyság kétségkívül a Nyugat világának egyik alapvető nagysága, amelyet a »tan« előtt, sőt, a tannal együtt is, a leggyümölcsözőbb, magát a tan révén egyre feljebb emelő egyesülés révén birtokoltunk – egyik példa erre Buber maga –, és birtoklunk ma is: egy az Ember körül az evokatív szó művei révén beteljesedő gondoskodás.”¹⁹ Ez a Buber-értelmezés végső soron Kerényi önértelmezésének kulcselemeként is felfogható: hiszen akit saját hazája nem fogadott vissza, annak a humanizmus jegyében folytatott nem pusztán publikációs tevékenységként felfogott írás aktusai által egy abszolút tágított térben, a szentség terébe emelt világirodalmi térben kellett kialakítania-megformálnia új otthonát.

A Kerényi Károly és Martin Buber közötti levelezés egyik legbeszédesebb tanúsága az a szellemi közelség, amely nem egyszerűen barátságuk alapja, hanem saját gondolkodásuk produktív közegévé is válik. Kerényi egyik levelében (1948. december 22.) Zeus ábrázolásának formai véglegesítéséhez keres inspirációt, s ezt Buber JHWH-ra vonatkozó meghatározásában találja meg. E gesztus nemcsak elismerés, hanem módszer-tani azonosulás is: azt jelzi, hogy számára a mitológiai alak „idézése” egy transzcendens jelentéstartomány megragadását, „szóba foglalását” igényli – hasonlóan ahhoz, ahogyan Buber az isteni név jelentését Mózes történetében értelmezi. Kerényi vallomása szerint e buberi gondolati gesztus vált saját istenábrázolásának „kristályosodási pontjává” – ezzel a vallástörténeti megközelítést egyfajta létértelmezési, spirituális dimenzióval is gazdagítva. Buber 1949. március 21-i levele ugyanakkor azt mutatja, hogy Kerényi írásai hasonlóan mély, egzisztenciális hatást gyakoroltak rá. A Niobé-kötet egyik fejezetéhez fűzött reflexióiban fiatalkori élményei elevenednek meg, s ezek révén az idő és öröklét kérdéséhez jut el – a Kerényi-féle gondolatok kiváltotta imagináció révén. A dialógus tehát kölcsönös inspiráció: a vallási, mitológiai és filozófiai szövegek értelmezése során mindkét szerző egyfajta evokatív, a jelentés személyes és spirituális dimenzióját is érintő megközelítést érvényesít, amely nem csupán tudományos eljárás, hanem szellemi életforma. A levelek tanúsága szerint kapcsolatuk valóban a buberi „Én–Te” viszony bázisán épül: egymás munkásságát mint saját intellektuális útjuk visszhangját ismerik fel.

Jegyzetek

A bevezetés és szövegközlés a Ferenczi Attila által vezetett, K 135321 számú NKFI pályázat keretében készült. Köszönet Narancsik Gabriellának a német nyelvű levelezés kéziratának a Marbach-i Német Irodalmi Archivumból való felkutatásáért, a másolatok rendelkezésre bocsátásáért, Tamás Ábelnek a bevezetés, a fordítás és a jegyzetek szakmai ellenőrzéséért és szerkesztéséért, valamint Bélyácz Katalinnak hasznos megjegyzéséért. Cornelia Isler-Kerényi önzetlen segítségét is szívből köszönöm. © Deutsches Literaturarchiv, Marbach.

- 1 Martin Buber Werkausgabe 2009, 10. kötet, 16. levél, 173.
- 2 Jung–Kerényi 1942.
- 3 Vö. Mendes-Flohr 2019, 207, 19. jegyzet.
- 4 Mendes-Flohr 2019, 204.

5 Lásd Hesse–Kerényi 1972, 144.

6 Schaefer 1972, 3. kötet, 320.

7 Disszertációjából a következő könyv készült: Jacobi 1940.

8 Heidelbergben, a III. Nemzetközi Pedagógiai Konferencián egyszerre volt jelen a Jung házaspár és Buber, de „Jungs habe ich in Heidelberg nur kurz sprechen können. Es war Konferenzatmosphäre, – die ich nur in der Aussprache über meinen Vortrag durchbrochen habe.” [„Jungékkal Heidelbergben csak röviden tudtam beszélni. Konferencia-atmoszféra volt – amelyet csak az előadásomról szóló beszélgetésekkel tudtam megtörni.”] Buber Hans Trübnek, Heppenheim, 1925. augusztus 24-én. Hét évvel később, 1932. aug. 14-én Buber azt írja Hans Trübnek, hogy olvasta Jung néhány művét, amelyek pozitív hatással voltak rá (ez a levél elveszett), ezért 1933

- tavasán szívesen találkozna Junggal, a második nemzetközi Eranos konferencián. Erre azonban nem került sor. 1947-ben, amikor Buber és felesége Kerényivel Asconában megismerkedett, Junggal akkor sem jött létre találkozó. Junggal ekkor sem találkozott. Mindeközben Arie Sborowitz, Jung tanítványa, Izraelben megpróbálta egy művében elméletileg összekapcsolni Jung és Buber gondolkodását (Sborowitz 1955). Lásd Agassi 2008, 14 sk.
- 9 Némileg torz életrajzi adatokat közölt a következő kötet: Agassi 1999, xi. (Előszó: Judith Buber Agassi): „Buber and Jung may have attended the same Eranos conference in Ascona in 1934, but after 1924 Buber was never invited to lecture there. Much later, when he and his wife vacationed in Ascona, late in summer 1947, after Buber’s first postwar European lecture tour, Jung was in town, yet they did not approach each other. Nothing is known about any significant conversation or correspondance between them.” Buber 1923-ban nem Eranoson adott elő, hanem Hans Trüb meghívására a Zürichi *Psychologischer Club* szemináriumán, és Asconába, az Eranos kör találkozójára az 1930-as évek elején még kapott egyszer meghívást.
- 10 Vandercruysse 2018, 30.
- 11 Vandercruysse 2018, 26.
- 12 Smith doktori dolgozatának címe így hangzott: *A Critical Analysis of Religious and Philosophic Issues between Buber and Jung*.
- 13 Agassi 1999, xiii–xiv.
- 14 Metodológiai bevezetőt ld. pl. Buber 1952, 15–22, különösképpen: 21.
- 15 Schaefer 1972. 127. „Aber Buber wußte, daß über alle Grenzen hinweg, die ‚Querbindung‘ derer zählt, die sich für eine neue Humanität einsetzen; er war entschlossen, die deutsche Jugend, die an dem Morden in der Vergangenheit unschuldig war und ihm voll Vertrauen entgegenkam, in ihrem guten Willen zu bestärken.“ [„Csakhogy Buber tudta, hogy minden határon átnyúlóan azon emberek egymást is keresztező kapcsolatait számítanak, akik bevetik erőiket egy új humanitás kialakulásáért; elhatározta, hogy a német ifjúságot, aki a múlt bűneiben vétlen volt, teljes bizalommal szólítsa meg és megerősítse jóindulatában.”]
- 16 Németországban kapott díjait lásd a levelezés lábjegyzetében.
- 17 Kerényi 1967, 629–638.
- 18 Mendes-Flohr 2019, 213 skk.
- 19 Kerényi 1952, 91 = Kerényi 1967, 631.

Bibliográfia

- Agassi Buber, J. (szerk.) 1999. *Martin Buber on Psychology and Psychotherapy: Essays, Letters, and Dialogue*. New York.
- Agassi Buber, J. 2008. *Martin Buber-Werkausgabe. Schriften zur Psychologie und Psychotherapie*. Gütersloh.
- Buber, M. 1972. *Briefwechsel aus sieben Jahrzehnten*. Heidelberg.
- HaCohen, R. (szerk.) 2009. *Martin Buber-Werkausgabe*. Gütersloh.
- Hesse, H. – Kerényi, K. 1972. *Briefwechsel aus der Nähe*. München–Wien.
- Jacobi, J. 1940. *Die Psychologie von C.G. Jung. Eine Einführung in das Gesamtwerk*. Zürich.
- Kerényi, K. 1952. „Martin Buber als Klassiker”: *Neue Schweizer Rundschau* 20, 89–99.
- Kerényi, K. 1967. „Martin Buber as Classical Author”: P. A. Schilpp – M. Friedman. *The Philosophy of Martin Buber*. Cambridge, 629–638.
- Mendes-Flohr, P. 2019. *Martin Buber. A Life of Faith and Dissent*. New Haven – London. <https://doi.org/10.12987/9780300245233>
- Jung, C. G. – Kerényi, K. 1942. *Einführung in das Wesen der Mythologie*. Amsterdam.
- Sborowitz, A. 1955. *Beziehung und Bestimmung. Die Lehre von Martin Buber und C.G. Jung in ihrem Verhältnis zueinander*. Darmstadt.
- Schaefer, G. (szerk.). 1972. *Martin Buber. Briefwechsel aus sieben Jahrzehnten*. Heidelberg.
- Vandercruysse, R. 2018. „In der Ausrichtung auf den anderen zu”. *Hans Trübs Ringen um eine dialogische Psychotherapie*. Heidelberg.

FORDÍTÁS

BUBER KERÉNYIHEZ

1947. július 18.

Zürich, Stadelhoferstr. 41

Kedves Kerényi úr!

Nagyon köszönöm, hogy elküldte nekem cikke különlenyomatát,¹ a jövő héten fogom elolvasni Graubündenben. Ugyanis – mivel augusztus közepe után is Zürich közelében kell maradnunk – úgy döntöttünk, hogy 22-én négy hétre Parpanba, a Hotel Stätzerhornba megyünk, ezért legkorábban augusztus 20. környékén várható érkezésünk Tessinbe. Amint lehet, hírt fogok adni magunkról, hogy egyeztetni tudjunk egy találkozót.

Mindketten üdvözöljük!

Őszinte híve,
Martin Buber

BUBER KERÉNYIHEZ

Parpan, 1947. augusztus 7.

Kedves és tisztelt Kerényi úr!

Köszönet leveléért. A 18-át és a 19-ét sürgős üzleti ügyek miatt Zürichben kell töltenünk, és ezért sajnos nem tudjuk meghallgatni az előadását,² de 20-ára tervbe vettük, hogy ellátogatunk Asconába, és ha Önnek is megfelel, felkeresném Önt 21-én (csütörtökön) délután Tegnában. Feltételezem, hogy előtte reggel (talán már szerda délután) látjuk majd egymást az Eranosz házban.

A kiváló Bachmanntól mostanra minden hiányzó könyvet megkaptam az Ön művei közül, kivéve az *Antike Religion*-t.³

Őszinte híve, Martin Buber

KERÉNYI BUBERHEZ

Róma, 1947. szeptember 13.

Kedves és mélyen tisztelt uram,

szívélyes levelére adott első válaszomat Asconába küldtem. Némi riadalommal veszem tudomásul a nehézségeket, amelyek még mindig felmerülnek a genovai úttal kapcsolatban. Még mindig nincsen jegyem – sem autóbuszra, sem vonatra –, s bizony előfordulhat, hogy korábbi várakozásaimmal ellentétben mégsem leszek szerdán kora reggelre Genovában. Ebben az esetben kísérjék a legjobb kívánságaim és üdvözetem az úton, erős hittemmel abban a szellemi kapcsolatban, amely szerintem fennáll köztünk, és a mihamarabbi viszontlátás reményében.

Újfent mindketten üdvözöljük Önt és tisztelt feleségét.

Odaadó, őszinte híve,
Karl Kerényi

U. i. Ha mégis időben megérkezem, akkor először – Önt vagy üzenetét – a Hotel Aquilában⁴ (?) fogom keresni, és csak utána a postán. Ez esetben hamarosan küldök Önnek valamit Jeruzsálembe,

hú barátja,
K. K.
[kézzel írt, aláírt]

BUBER KERÉNYIHEZ

Ascona, 1947. szeptember 13.

Kedves Kerényi úr!

Bár nem kaptam választ Öntől, ezért abból indulok ki, hogy most nem lehetséges találkoznunk, de minden esetre szeretném, ha tudná, hogy Genovában (ahová hétfőn este érkezünk) nem a korábban említett szállodában, hanem a Splendide-ben fogunk megszállni.

Híve,
Buber
Hajónk, az Argentína, 18-án indul.⁵

BUBER KERÉNYIHEZ

Ascona, 1947. szeptember 13., este

Kedves Kerényi úr!

Az imént, órákkal levelem elküldése után, érkezett meg az Ön 10-i levele. Ezért még egyszer tudatom Önnel gyorsan, hogy Genovában az Alb. Splendide-ben* fogunk megszállni. És így aztán arra számítok, hogy hamarosan viszontlátjuk egymást.

Szívélyes üdvözleteinket küldöm,

Buber

* Via E. Vernazza 11

BUBER KERÉNYIHEZ

TÁVIRAT

= SVÁJCI ÚTLEVELEINKET LEFOGLALTÁK AMI SAJNOS ARRA KÉNYYSZERÍT HOGY LEMONDJAM A TALÁLKOZÓT == BUBER⁶

KERÉNYI BUBERHEZ

[ceruzával, kézzel a lap sarkába írva:]

M. Buberhez

Róma, 1948. február 9.

Via Giulia 1

Kedves és tisztelt Buber!

Mostanában volt részünk kalandokban – amik ráadásul nem is mindig veszélytelenek. Úgy hallottam, Ön szerencsésen túl van a veszélyeken, és kérem az isteneket, hogy ez így is le-

¹ Valószínűsíthetően erről a cikkről lehet szó: Kerényi 1947.

² Kerényi 1948a.

³ Kerényi 1940.

⁴ A szálloda neve nem olvasható ki pontosan, és beazonosítása sem sikerült.

⁵ A hajó Izraelbe indult, Buber amerikai útra ebben az évben nem vállalkozott.

⁶ A távirat eredetileg olasz nyelvű. Feladásának dátuma nem ismert.

gyen. Én – feleségemmel – Magyarországon jártam, és újra át tudtam kelni a határon Olaszország felé is, ami szintén jelent egyfajta megmenekülést is. Csakhogy vajon véglegesen-e? Jól fogadtak, a régi szegedi professzori állásom helyett, ahová vissza kellene térnem (ezt azonban visszautasítottam), felajánlottak egy budapestit,⁷ az előadásaimat még a marxista ifjúság is jól fogadta – ám csak azért, mert ugyanazon a szavakon nem ugyanazt értették. Hogy tényleg megértsenek, rákényszerülök, úgy tűnik, ezen a számomra idegen nyelven szólni, amelyen most is írok Önnek.

Rómában február 20-áig maradunk, aztán visszatérünk Tegnába. Elöttem áll egy holland előadóút, s most szeretném közvetíteni hollandiai barátaim kérését, [...] Wolfgang Cordanét.⁸ Cordanék egy valódi nemzetközi újságot próbálnak meg elindítani: „a művészet és a tudomány számára”, a „Centaur”-t. Ennek kötetei mind különböző témákat fognak tárgyalni: így legközelebb a „szerelem és halál, Erős és Thanatos” témáját. Nagyon szeretnék Önt is a munkatársaik között tudni, ezért közvetlenül is fognak még írni Önnek. Részemről – ezt szinte nem is kellene mondanom – igazán boldog lennék, ha egy ilyen, pusztán külső keret is összekötne bennünket. A kapcsolat, a lehető legbensőségesebb [?], természetesen ettől függetlenül is fennáll. Egyetlen szavát sem felejtettem el, amit valaha hallottam, s én és a feleségem is hálásan gondolunk a Tessinben együtt töltött órákra.

Mind a ketten szívből üdvözöljük, Önt és kedves feleségét!

A régi hűséggel,
Karl Kerényi

BUBER KERÉNYIHEZ

Talbiyeh, Jerusalem [kézzel fölé írva: House Sinunu]
1948. november 15.

Kedves Kerényi úr!

Ez a levél egyike az elsőnek, amelyeket hosszú szünet után⁹ sürgős indok nélkül a világba küldök. Rettentő kalandos időszak volt ez, nehéz, fájdalmas, néha utálatos, de mindig érdemes volt megélni, egyetlen pillanata sem volt „kihagyható”. Már ott tartok lelkileg, hogy felveszem a kapcsolatot az emberek világával odakinn, mármint a világ barátságos részével, s közben úgy gondolom, hogy mindaz, ami velem történt és amiről képtelen vagyok beszámolni, mégis valamiképp részét képezi majd a mondanivalómnak.

Nagyon érdekelné, hogy alakult az Ön sorsa februári olaszországi levele óta, és hogy miken dolgozott azóta; hiszen Ön is tudja, milyen sokat jelent nekem a munkája – egy testvéri szférát, amely jelenvaló. Ma egy különös sorsforduló révén kézhez kaptam (amúgy egész idő alatt alig érkeztek ide könyvek) Eitrem *Orakel und Mysterien*¹⁰ c. könyvét, elkezdtem olvasni, és közben folyton Önre kellett, hogy gondoljak.

A kiadó révén megküldettem Önnek *Mózesemet*;¹¹ megkapta? Feltételezem, hogy bizonyos részei, de főként az első fejezet, a „Monda és történelem”, Önt is érdekelné fogja.

Éppen mostanában fogom befejezni az első részét annak a könyvnek, amelyet ezekben a hónapokban írok, zsidó és keresztény dolgokról,¹² néhány dolog ebből az Ön számára is biztosan érdekes lesz; a hitek formáit tárgyalja. Ezenkívül nyomtatásra készítettem elő héber könyveim német változatát, *A proféták hitét*¹³ és a *Haszid történeteket*.¹⁴ Szívesebben adnám ki most máshol ezeket, mint az előző könyveimet. Gondolja, hogy a Rhein kiadó¹⁵ szóba jöhetne?

Mindketten melegen üdvözöljük,

híve
Martin Buber
[írógéppel írt]

⁷ Végül Kerényi budapesti professzúrája is meghiúsult. Lásd Szilágyi 1998, 98.

⁸ Wolfgang Cordan (1909–1966), akit „Közép-Amerika Schliemannjának” is szokás nevezni, Heinrich Wolfgang Horn néven született Berlinben. Görög-római középkorai műveltségét megszerezve Avignonba költözött, hogy kutathassa Julianus császárt, akiről ezután regényt írt: *Julian der Erleuchtete* [Julianus, a megvilágásodott] címen. Ifjúkorában hívő kommunista volt, de 1963-ra kiábrándult a kommunizmusból mint ideálból. 1953-ban a mexikói indiákhöz költözött. Számára az „indian” a máig élő antik ember alakjának megfelelője volt. Cordan negyvenes éveit a „kentaur” jegyében teltek: ekkor költőként és szerkesztőként Hollandiában élt. Leveleit is így írta alá: „Dein Chiron”. – Az említett *Centaur* folyóiratot első megjelenési szakaszában Cordan, Gerard en Brabander, Jacob von Hattum und Ed[mund] Hoornik adták ki 1939-ben, és elsősorban az „amszterdami iskola” lírikusait közölték. A lap a tervek szerint kéthavonta jelent volna meg. Terjesztették Belgiumban, Svájcban, Franciaországban, Angliában, Norvégiában, az USA-ban, és Kanadában. Németországban annak ellenére nem jutott el, hogy szerzői többségének ez volt a nyelve. A lap szerkesztői támogatni szeretnék volna az emigrációban élő német nyelven írókat. 1939 októberig a folyóirat két száma jelent meg az A. A. M. Stols (Maastricht) Kiadónál, de ezután fel kellett adni a kiadását. Sajnos sem a háború idején, sem a Kerényi által itt említett újraindítás után nem sikerült a folyóirat életben tartása. – Forrás: Kluncker 1982.

⁹ Lásd Wehr 1996, 228–230. A 60 éves Bubernek az egyetemen is, népoktatóként is ellenállásba kell ütköznie Jeruzsálemben.

¹⁰ Kerényi lényegi módon kötődik az említett könyvhöz, hiszen az *Albae Vigiliae* sorozat szerkesztője, amelyben megjelent: Eitrem 1947.

¹¹ Buber 1948.

¹² Buber 1950c.

¹³ Buber 1950a.

¹⁴ Buber 1950b.

¹⁵ A zürichi Rhein kiadó adta ki az *Albae Vigiliae* sorozatot, amelynek sorozatszerkesztője Kerényi Károly volt, Samuel Eitram professzor közreműködésével, az oslói egyetemről. – Az új sorozat első füzetét Hans Bänzingernek ajánlva Kerényi *Hermes der Seelenführer. Das Mythologem vom männlichen Lebensursprung* c. munkája volt, 1944-ben (magyarul: Kerényi 1984). Buber-hivatkozást az új sorozatban nem találni. – A sorozat kísérőszövege a könyvborítón a következő volt: „Albae Vigiliae – Arbeiten aus dem Gebiete der allgemeinen Kulturwissenschaft, der klassischen Altertumswissenschaft und der Religionsgeschichte. / Die Schriftenreihe ALBAE VIGILIAE will auf wissenschaftlicher Höhe der Vertiefung des menschlichen Verständnisses der Antike und überhaupt der kulturwissenschaftlichen Studien dienen. Insbesondere will sie die großen mythologischen Schätze der Menschheit auf eine das ganze Menschendasein aus jedem wissenschaftlich möglichen Gesichtspunkt beachtende Weise beleuchten. (...) Sie bedienen sich der altbewährten Methoden der betreffenden Fachwissenschaften, doch betreten sie auch prinzipiell durchdachte und begründete neue Wege und versuchen, den höheren Forderungen zu genügen, die durch die philosophische Besinnung des ersten, geistigen Menschen an die Forschung gestellt werden. Sie verschließen sich nicht dem belebenden Geiste großer Dichter und Denker. Es kommt in ihnen vor allem auf den Kontakt mit dem Wirklichen an. Die Verfasser legen wert darauf, daß die Früchte ihrer 'weißen Nächte' – der 'albae vigiliae', die man in dieser lateinischen Form aus Walter Paters 'Marius the Epicurean' kennt – jedem humanen Menschen erreichbar werden und ihnen auch etwas sagen.”

KERÉNYI BUBERHEZ

Lauro e Fontana, Tegna, 1948. december 22.

Kedves Buber úr!

Valódi szívből jövő örömmel fogadtam levelét, amelynek megérkezését a sors keze – a harmonia – vezette, a sors, ezúttal is. Zürich felé utazva éppen az Ön *Mózesét* vittem magammal, amelyet a Jud nevű könyvkereskedőtől vettem Locarnóban, amikor távollétemben ugyanabban az órában megérkezett a levele Tegnába. Ma végre megkaptam a kiadójától a nekem szánt példányt – köszönöm szépen! –, miután a könyvet, amit most visszaküldök Judnak, nemcsak hogy már majdnem végigolvastam, hanem erőteljesen inspirált a már megkezdett munkámban is, abban, hogy végleges formájára hozzam a görög istenek általam tervezett ábrázolását. Hogy meg tudjam idézni Zeust a maga sajátosságában, hogy lényegét kevés szóba bele tudjam foglalni, csak annak az Ön által megalkotott felülmúlhatatlan meghatározása segített, amit JHWH Mózesnek és az ő törzsének jelentett.¹⁶ Önnek köszönhetem munkám kristályosodási pontját – túl azokon a szép, zavartalan órákon, amelyeket az Ön művével eltöltöttem és még töltök.

Itt Tegnában. Aztán útra kelek Zürichbe, ahol barátaimnál leszek. Minden elképzelhető jövő nélkül.¹⁷ Rómában február óta még háromszor megfordultam, egyszer Szardínián is. Fel fogja ismerni ennek nyomait a két könyv valamelyikében,¹⁸ amelyeket már postára adtam Önnek. De egyre kevesebb remény van rá, hogy – ahogyan munkám kedvéért reméltem – hosszú távra is ott maradhassak. Ebben a pillanatban még érvényes útlevelem sincsen. A régi magyar útleveleket bevonták, és teljesen bizonytalan, hogy kapok-e újabbat Budapestről, amely biztosítja a mozgási szabadságomat. Valószínűleg idegen nemzeteknél kell majd lépéseket tennem e célból – az európai szabad mozgásomért, – elvesztegetem a drága időt, és egyre jobban el leszek vágva a hazámtól is – igazán önhibámon kívül!

Júniusban Münchenben voltam, és sokat foglalkoztatott, amit Ön mondott nekem Németországról. 1948 még valóban túl korán lett volna. Hollandia viszontlátása felemelő volt, de nagyon átmeneti. Ön nagyon hiányzott. Mikor látjuk egymást? Önre itt is szükség lenne. Nem csak kiadói dolgok miatt (a Rhein kiadó az Ön számára is megfelelő lenne) – hanem az emberek miatt is, akik sokat gondolnak Önre (köztük barátom, a pszichológus Szondi¹⁹ is).

Otthonomból küldöm üdvözlétemet az Ön otthonába, meleg szívvel!

Odaadó híve,

K. K.

[írógéppel szignózott]

BUBER KERÉNYIHEZ

Talbiyeh, Jerusalemben, 1949. március 21.

Kedves Kerényi úr!

Nagyon köszönöm két ajándékát. Az Aszklepioszt csak most tudtam megnézni, mivel be kellett fejeznem egy munkát (πίστις-ről [pistis] és az *emunáról*),²⁰ ami mostanra szerencsésen sikerült. A Niobé-kötetből azonban már most mindent elolvastam, időt szakítva rá a nem létezőből. A VII. fejezete²¹ teljesen elcsavarta a fejemet, ellenállhatatlanul. Eközben két dolog is történt, illetve adódott. Először is eszembe jutott egy fiatalkori álmom, amelyben egyenes szél fúj az arcomba, és még most is pontosan emlékszem rá, hogy arra gondoltam közben: „Ez [mármint a szél] nem más, mint az idő – de hogy lehet az, hogy az arcomba fúj?, hohó, ez a halál felől érkező idő!”, és erre elállt a szél.

Később aztán, a 194. oldalánál járva arra kellett gondolnom: mi lehet a különbség az idő itt leírt megtorpanása között, amit magam elé tudok képzelni, és az egyszerű, elképzelhetetlen öröklét között, amikor a lét az időt megbünteti,²² s vele együtt a teret is? Számomra az *aeternitas* már fiatalon igen közvetlen módon bizonyosság volt; ám ezt a különbséget csak kérdésessel tudjuk megközelíteni, s ez elegendő is.

Az amerikai utat szeptember elejére tervezem, néhány hetes németországi és svájci tartózkodással – remélem, akkor viszontláthatom Önt. Sajnos vissza kellett mondjak egy júliusi Goethe-összejövetelt,²³ mivel mindkettő, ilyen gyors egymásutánban, mégiscsak túl megerőltető volna.

Mindketten szívből üdvözöljük,

híve, Buber

BUBER KERÉNYIHEZ

Jerusalem, 1950. január 3.

Kedves Kerényi úr!

Köszönöm szép, együttérző szavait, melyek a lehető legmélyebben és kellemesen érintettek, hiszen ez a *Krónika*²⁴ tényleg a kedvenc könyvem.

Svájcban 1950-ben két könyvem megjelenése várható: *Die Lehre der Propheten [A próféták tanítása]*²⁵ és a *Zwei Glaubensweisen [A hit két formája]*,²⁶ viszont a *Die chassidische Botschaft [A haszid üzenet]* Schneidernél fog megjelenni Heidelbergben.²⁷ Jelenleg igen mélyen foglalkoztatnak az antropológiai problémák. Remélem, július elején Európába utazhatok (főként Svájcba és Olaszországba), és ott befejezhetem ezt a munkát. Találkozásunkat igazán különleges örömmel várom.

¹⁶ Nem pontosan lehet tudni, hogy Kerényi itt a *Moses* című könyv részleteire vagy egészére gondol. Idevágó mindenképpen a módszertani „Sage und Geschichte” [„Monda és történelem”] és a „Bundesschluss” [„Szövetségkötés”] című fejezet: Buber 1948, 15–22; 130–139.

¹⁷ Kerényi Károly jó hírét Magyarországon a kommunista párt megbízásából a háború végeztével szándékosan lerombolták. Lásd Szilágyi 1998; Zsellér 2022.

¹⁸ Kerényi 1948b; Kerényi 1949.

¹⁹ Szondi Lipót (1883–1986), zsidó származású pszichiáter, a Szondi-teszt feltalálója, a sorsanalízis koncepciójának megalkotója, Kerényi Károly jó barátja.

²⁰ A szó jelentése: 'istenhit', görögül és héberül.

²¹ A fejezet címe: *Das Mythologem vom zeitlosen Sein im alten Sardinien* (Kerényi 1949, 185–207).

²² Bizonytalan olvasat: „abstrahiert” / „abstufiert”.

²³ „Auch bei dem 1949 veranstalteten Goethe-Symposium in Aspen/Colorado ließ sich Buber durch Ernst Simon vertreten, den er außer seinem eigenen Vortrag 'Goethe und der religiöse Humanismus' in Bubers Namen dessen Rede 'Das Reinmenschliche' vorlas.” [„Bubert barátja, Ernst Simon helyettesítette az Aspenben (Colorado) az 1949-ben megrendezett Goetheszimpoziumon, aki saját előadása mellett, amelyet „Goethe és a vallásos humanizmus” címen tartott, felolvasta Buber beszédét is, „A tisztán emberi” címmel]. Lásd Schaefer 1972, 1. k., 126.

²⁴ Buber 1949.

²⁵ 1942-ben, héber nyelven *Torat Ha-Nevi'im [A próféták tanítása]* címmel jelent meg ez a könyv, amelyet Buber az előszó nélkül publikált 1949-ben és 1950-ben, angol, majd német nyelven is. Ezt a könyvet Buber nagypapja emlékének ajánlotta. Lásd Mendes-Flohr 2019, 227; 233.

²⁶ Lásd a 7. jegyzetet.

Hans Trüb²⁸ halála nagyon mélyen érintett. Ilyen esetben jó ideig eltart, míg az ember helyére teszi magában aényt, hogy ő maga viszont tovább él.

Önnek és hozzátartozóinak minden jót kíván

hűséges Bubere

Tudna ajánlani nekünk Róma közvetlen közelében egy helyet hosszabb tartózkodásra?

KERÉNYI BUBERHEZ

[írógéppel írt levél]

Pontebrolla pr. Tegna, 1950. április 26.

Kedves Buber úr!

Néhány napja újra Svájcban vagyok, „itthon”, ahogy az ember valamivel biztosabb körülmények esetén mondaná, ám csak rövid ideig maradok, hogy aztán újra Rómában folytassam munkámat,²⁹ valamivel melankolikusabb, de nem stílszerűtlen magányban.

Utolsó levele tartalmazott viszont egy Rómával kapcsolatos kérdést: tudnék-e ajánlani helyet hosszabb tartózkodásra a város közvetlen közelében. Megérdeklődtem hát a dolgot, körülnéztem és barátokkal is beszéltem róla. Róma közvetlen környezete szinte egyáltalán nem jöhet szóba a tartózkodásra – még rövidebbekre sem: vagy proletarizálódott, vagy amerikai stílusban épült modern épületekkel tették tönkre.

Ha az embernek szerencséje és pénze van, akkor kedves, a városra, a Campagnára és a kertekre pompás kilátást nyújtó helyen lakhat benn a városban: egy teraszos lakásban valamelyik palazzo tetején, vagy egy jó szálloda fenti emeletei egyikén, mint például az Albergo Eden a Via Ludovisin. Idén azonban még azt is nehéz megszerezni, ami korábban pénzzel elérhető volt, mivel elárastották a várost az idegenek. Marad a szerencse és a baráti kapcsolatok, ha vannak Önnek. A római tartózkodást számomra is csak az efféle kapcsolatok teszik lehetővé. Holland barátok révén volt egy szobám a Holland Történelmi Intézetben, és ha épp nem tartózkodik Rómában, a családom egy barátnője néha átengedi nekem állandó szobáját a nevezett szállodában.

Legutóbbi elutazásom előtt ígert mondtam Dr. Meiernek az NSR-nél,³⁰ hogy írok az Ön *Góg és Magógjáról*,³¹ amelyre – Hessére való hivatkozással – felkért. Csak néhány apróságot (terjedelem, pl.) szerettem volna még egyeztetni, de aztán nem kaptam tőle több választ. Így teljes római tartózkodásom alatt a *Görög mitológia* című könyvemmel voltam elfoglalva, és majdnem be is fejeztem. Ebben a szellemi értelemben igen nagy segítségemre volt a haszidok elbeszéléseinek feldolgozója.³²

²⁷ Ez valószínűleg nem így történt, lásd a 11. jegyzetet. *Haszid üzenet* címen német nyelvű kötete nem jelent meg.

²⁸ Hans Trüb (1889–1949), svájci pszichoanalitikus Jung iskolájából, aki Buber hatására saját, dialogikus szemléletű analitikus elveket alakított ki a gyakorlatában, amely Junggal történő szakításához vezetett. A következő kötet tartalmazza levelezését Buberrel: Agassi Buber 1999. Kerényi a zürichi Pszichológiai Klubból vélhetőleg maga is ismerte Trübot. Trüb pályájának alakulásához lásd: Vandercruysse 2018.

²⁹ A következőkben egyértelművé válik, hogy ekkor a rákövetkező évben megjelenő könyvén dolgozik: Kerényi 1951.

³⁰ A *Neue Schweizer Rundschau*-n, melynek főszerkesztője ekkor Dr. Walther Meier volt.

Ezenkívül lenne egy kérésem: egyetemem³³ küldött nekem fennállása 25. jubileumára egy meghívót. Azonban csodával lett volna határos, ha ezt a vágyott utazást meg tudtam volna ejteni. Nagyon kérem Önt, kérjen bocsánatot távolmaradásomért a nevemben, és fejezze ki jókívánságaimat. Szívből jönnek.

Ha Susi asszony még Önnél van, kérem, üdvözlje a nevemben, s Önt is melegen üdvözlöm, annak reményében, hogy ezen a nyáron mégiscsak viszontláthatjuk még Önt itt nálunk,

odaadó híve

[aláírás nélkül]

[francia és héber nyelvű meghívó]³⁴

BUBER KERÉNYIHEZ

[LEVÉLPAPÍR]

Verlag Lambert Schneider G.M.B.H.

Heidelberg • Schröderstrasse 22a • Telefon 34 04]

1951. január 19.

Kedves Kerényi úr!

Hálás köszönet a gazdag ajándékért, és kiemelten köszönöm a fontos felvilágosítást nyújtó mitológiafejezetet, amelynek záró bekezdése világossá tette számomra, amit annak idején írt a *Mózesemről*.

Megkérhetném rá, hogy – mivel olvashatatlanul jegyeztem fel magamnak – adja meg nekem még egyszer a római hotel címét? Most szeretnék írni nekik, hogy március közepére szobát foglalhassak. Reményeink szerint előtte még viszontláthatjuk Önt Tessinben.

Mindketten üdvözljük,

Bubere

KERÉNYI BUBERHEZ

[kézzel írt]

Ponte Brolla (Tegna), 1951. február 10.

Kedves Buber úr,

Albergo Eden, Via Ludovisit adtam meg Önnek, de hozzá kellett volna fűznöm, hogy a szobafoglalásnál hivatkozzék Dr. Stauffacher asszonyra, aki épp az imént ígerte meg nekem, hogy ő is fog néhány sort írni a szállodának.

Bizonytalan, hogy március vége felé még el tudok-e jönni Rómába. Ön akkor még ott lesz vajon?

Ami a tervezett³⁵ központi témát illeti, annál fontosabbakat is megkérdeztem volna Öntől – a szellemi hatás kifejtésének lehetőségeit Németországban.³⁶ Még mindig azt hiszi – aho-

³¹ Lásd a 34. jegyzetet.

³² Már mint Buber maga. (Lásd Buber 1950b.)

³³ Martin Buber részt vett a Jeruzsálemi Egyetem alapításában, 1938. április 25-én tartotta székfoglaló előadását a Szociológiai Tanszéken. Lásd Mendes-Flohr 2019, 202.

³⁴ A Kerényi korábbi levelében említett, Kerényi birtokában lévő meghívó a Jeruzsálemi Héber Egyetem 25. évfordulójának ünneplésére.

³⁵ Az eredetiben valószínűleg itt az „anvisiert” szó áll: bizonytalan olvasat.

³⁶ 1950-től kezdve történtek törekvések a német oldalról, hogy Bubert meghívják Németországba. 1951-ben megkapta a Hamburgi Egyetem Goethedíját, amelyet elfogadott, összegét a zsidó-arab párbeszéd javítására szánva. A díj személyes átvételét ekkor még elutasította. Buber első nyilvános

gyan akkoriban Tegnában –, hogy ennek lehetősége, még ha pusztán átmenetileg is, fennállna ott a számomra? Nagyon háálás lennék Önnek néhány sorért erről a témáról.

Szívélyes üdvözlettel, mindig hű barátja,

K. K.

BUBER KERÉNYIHEZ

[LEVÉLPAPÍR

Athenaeum Court

116, Piccadilly • London • W1

Telephones: Grosvenor 3464 (20 LINES) Telegrams: Acropolis. Audley. London

1951. március 3.

Kedves Kerényi úr!

Angliában (Skóciában) hosszabb ideig tartóztattak, mint terveztem, mégis remélem, hogy folyó hó közepén Olaszország felé tartva egy-két napot eltölthetünk Luganóban (sajnos arra nem lesz idő, hogy a Lago Maggioréra is tegyünk egy kitérőt). Egy napot már biztosan Hesse felkeresésére szánunk, de talán másodikán – előreláthatólag délelőtt – találkozhatnánk-e Önnel? Akkor meg tudnánk beszélni ezt a német dolgot is. Kérem, írjon egy sort Zürichbe, a Hotel Urbanba – akkor onnan írok majd Önnek a megfelelő időben pontosabban is.

Szívélyes üdvözlettel,

Bubere

BUBER KERÉNYIHEZ

Zürich, 1951. március 14.

Kedves Kerényi úr!

20-ára tervezzük megérkezésünket Rómába, ahol legalább el-sejéig maradnánk, és már előre örülünk, hogy láthatjuk Önt. Várom tehát üzenetét az Edenben.

Buber

KERÉNYI BUBERHEZ

1952. május 20.

Kedves Buber úr!

A Hesse számára tervezett ünnepi kötet³⁷ kapcsán végre tudomást szereztem róla, hogy Ön állítólag újra Európában van, és ideiglenesen ráadásul nagyon közel is.

És a *Mythologie der Griechen*, sőt, még az imént újrakiadott *Antike Religion*³⁸ is Jeruzsálemben várja Önt (ha a kiadó és a posta jól működik). Még valamit hamarosan kézhez fog kapni, ha minden jól megy: rövid írásomat,³⁹ főként az Ön *Chronik* című művéről, a *Neue Schweizer Rundschau*-ból. Küldhetem ezt – remélhetőleg még pünkösöd előtt – Münchenbe? Pünkösöd-

kor rövid ideig Assisiben leszünk (Albergo Giotto), aztán újra Pontebrollában, heti kiruccanásokkal Zürichbe.

Melegen üdvözli,

K. K.

[gépírással]

A dedikációkból:

„Der Glaube der Propheten”:

Kerényi Károlynak, összetartozásunk kifejezésekképpen

1950. december 22.

Martin Buber

„Urdistanz und Beziehung”:

Kerényi Károlynak az első „nehéz” beszélgetésünk emlékére, amely végül teljesen másba torkollott – „a nehéz felettibe”.

1951. március 28.

MB

„Tschuang-Tse: Reden und Gleichnisse”

Kerényi Károlynak egy trasteverei borozással töltött óra emlékére.

1951. március 30.

MB

BUBER KERÉNYIHEZ

Jeruzsálem, 1952. június 24.

Kedves Kerényi barátom!

A szívem gyorsabban kezdett verni, amikor elolvastam az *Antike Religion* új kiadásában (amit az imént kaptam kézhez) az ajánlást – annak indoklásával együtt. Nagyon jó érzés, hogy ily módon bevonódtam ebbe a szó szoros értelmében alapvető könyvbe.

A *Mitológiát* újra és újra olvasgatom, és mindig érzékelem ennek a fajta átfogó elbeszélésnek az újszerűségét és fontosságát. Ez a mű végre helyre hozza mindazt, amit a népszerűsítők durván elrontottak.

Bár csak minél hamarabb kijönnének a *Hőstörténetek*⁴⁰ is! Ifjú korom óta vágyom rá, hogy ilyen átfogó módon meséljenek nekem Héraklészről is.

Nemzeti kiadónknak ajánlottam a könyvet héber fordításra.

Minden jókat kívánok Önnek és hozzátartozóinak!

Híve,

Martin Buber

BUBER KERÉNYIHEZ

Jeruzsálem, 1952. július 30.

Kedves Kerényi úr!

Csak miután elolvastam a *Mitológia* nagy részét (csak úgy „belevetettem magam”), olvastam el az *Előszót* (tudom, hogy tilos az ilyesmi!), és megtudtam belőle, hogyan és miért nem akarja megírni a *Hőstörténeteket*.⁴¹ De az emberiség tagjaként fogant és abból később kivált Héraklés története kevésbé tartozik az igazi mítosz összefüggésébe, mint pl. Niobe vagy Ixión? Nem

szereplésére 1953-ban került sor Németországban. Több egyetemen tartott előadást ebben az évben, és a Német Könyvkereskedők Békédíját már személyesen vette át. Vö. Schaeder 1972, 1. k., 127.

³⁷ Hesse születésnapjára Kerényi az *Antike Religion* újrakiadott példányát küldte el, valamint a *Neugriechen* című írását jelentette meg Hessének ajánlva („H. H. zum 75. Geburtstag”) a Hesse 75. születésnapjára összeállított lapszámban: *Neue Schweizer Rundschau*, zum 75. Geburtstag von Hermann Hesse, 2. Juli 1952/3. Ugyanitt található Martin Buber verse: *Bekanntnis des Schriftstellers*, 144.

³⁸ Kerényi 1952b.

³⁹ Kerényi 1952a. Figyelemre méltó, hogy Kerényi már 1949. december 25-én, Hermann Hessének írt levelében megfogalmazza azt a gondolatot, hogy szerinte Buber a „Gog und Magog” című műve révén kap világirodalmi rangot. Lásd Hesse–Kerényi 1972, 80.

⁴⁰ Kerényi 1958b. (Fordításban legalább tizenkét kiadást megért.)

⁴¹ Ezt később írja meg, lásd Kerényi 1958b.

az mutatkozik meg ebben, hogy a kezdet és a végkimenetel idején az istenibe mártott ember mégiscsak a mítoszhoz és nem a mondákhoz tartozik? Így, a köztes szférán, a közvetítés és felszabadítás mítoszában belül látta nyilvánvalóan Hölderlin is őt, Dionysoszal és Krisztussal együtt (Zeus szolgája = παῖς θεοῦ).

Egy éjszakai órán megszakítottam a munkát, hogy mindezt elmondjam Önnek.

Az Ön Bubere

KERÉNYI BUBERHEZ

Ponte Brolla, 1952. augusztus 6.

Nagyon tisztelt, kedves barátom!

Már régóta tervezem, hogy megírom Önnek, milyen mélyen rezonált a lelkem mindarra, amit júniusi levelében írt. Valami mindig közbejött, s azzal a gondolattal vigasztaltam magamat, hogy két rövid írásomat – az *Első embert*⁴² és az *Újgörögöket*⁴³ – időközben talán már megkaphatta, most azonban muszáj rögtön megnyugtatnom Önt: a *Heroenmythologie der Griechen. Die Helden- und Gründungsgeschichten*⁴⁴ [A görög hősök mitológiája. Hős- és alapítási történetek] előkészítés alatt van, második kötetként mindig is tervben volt, csak nem mertem nyilvánosan beharangozni, mert nem tudtam, hogy a formába öntés problémájához, amely főként a Héraklés-mondánál elég nehezen megoldható, felnőttem-e már. Most nagyon bizakodó vagyok, a később érkezett kérdések révén, után, megerősítést nyertem, de az Ön kérdései erősítették meg ezt csak igazán. Tehát most ezt az írásművet is „kirázom a tollamból” (mennyire a szívemből szólt a „das berückende Gift”-tel [„a varázsméreg”] és mennyire megerősít legutóbbi levele is!).⁴⁵ Emellett felemelő számomra még az a gondolat is, hogy a *Mitológiát*, és később talán a „Hőstörténeteket” is, lefordították a Biblia nyelvére.⁴⁶ Ennél nagyobb örömet nem is szerezhetett volna nekem, mint ezzel az „ajánlással”! Fogadja legőszintébb köszönetemet és üdvözléteinket, feleségemét is!

Hűséggel!

K. K.

BUBER KERÉNYIHEZ

Jeruzsálem, 1952. október 12.

Kedves Barátom!

Lehetne egy igen különleges kérésem Önhöz? Sürgősen szükségem lenne W. Otto „religio”-felfogásának motivációjára (ARW XII), és itt sajnos sehogyan sem tudok hozzáférni. Elegendő lenne egy rövid összefoglalás, vagy a legfontosabb mondatok. Be tudná szerezni nekem ezt vagy azt? Fowler erre adott válasza megvan nekem. A fogalom története érdekelne ezúttal és a vita. Ha tudna nekem az ismerteken kívül még adni valamilyen útmutatást, azért természetesen roppant hálás lennék.

Szívélyes üdvözlettel,

odaadó híve
Martin Buber

KERÉNYI BUBERHEZ

Ponte Brolla, 1952. október 16.

Kedves Barátom!

Milyen kár, hogy nem tudok Önnek Rómából válaszolni, ahol a szükséges könyvek kéznél lennének, de még Zürichből sem, mivel az ottani óráim majd csak október utolsó hetében kezdődnek! Teljesen az emlékezetemre és az *Ant.[ike] Rel.[igio]*-mra kell hagyatkoznom (129. o. az új kiadásban). Otto számára, amennyire emlékszem, és számomra is, a döntő egy Gelliusnál található szöveghely volt, *Noct.[es] Att.[icae]* IV. 9, 5, ahol a vallásos embert *religens*-nek nevezi, nyelvileg olyan szépen és egyértelműen „kiválasztó”-nak, hogy emellett semmilyen más levezetés nem jöhet szóba. Megerősítést a görög εὐλαβεια-ból nyertem, talán Plutarchos vezette be véglegesen a görög nyelvben hiányzó fogalmat a *religio*-ra. Thrill⁴⁷ volt számomra, amikor a szót ebben a jelentésében Görögországban élőbeszédben is hallottam. Sajnos már nincsen meg a saját tanulmányom erről (Bp. Neugr. Jahrb. 1931).⁴⁸ Valószínűleg jól érzékeltette az akkori áttörésemet az élő görög nyelvhez, mivel Wilamowitz azt írta nekem akkor (ez az egyetlen megnyilatkozás, amit valaha kaptam tőle): „Ezen az úton jutunk előbbre.” Ezzel Otto felfogását akartam alátámasztani (lásd még *Ant. Rel.* 76!), Fowler ezzel ellentétes megnyilvánulására már egyáltalán nem emlékszem. Szívélyes üdvözlettel, az Ön [Az aláírás nem látszik.]

⁴² Kerényi 1953.

⁴³ Kerényi, K. „Die Neugriechen”: Kerényi 1952c.

⁴⁴ Lásd a 40. jegyzetet.

⁴⁵ A 37. jegyzetben említett Hesse-emlékszámában Buber *Bekanntnis des Schriftstellers* című verse tartalmazza a „das berückende Gift” kifejezést, valamint ugyanehhez a vershez kapcsolódóan Kerényi rezonál az itt szereplő „Schrift/steller” szójátékra („Nun stelle die Schrift”) is. A Buber-poéma első versszaka így hangzik: „Ich bin einst mit leichtem Kiele / Ums Land der Legende geschifft, / Durch Taten, Werke und Spiele, / Unlässig den Sinn nach dem Ziele / Und im Blut das berückende Gift – / Da ist einer auf mich niedergefahren, / Der faßte mich an den Haaren / und sprach: Nun stelle die Schrift.” Buber több helyen, de az 1919-es Landauer-emlékbeszédében (*Der heilige Weg*) kiemelt részletességgel beszél a „mérégről”. A metafora

arra is utalhat, hogy Buber értelmezésében a páli, majd az ezt megerősítő protestáns Krisztus-értelmezés hatására a vallási és az etikai (a hétköznapi-politikai) szférának a köztudatban történő elválasztottsága megszilárdult. Martin Buber *Werkausgabe* 11.1, 140.

⁴⁶ Kerényi könyvének itt említett héber nyelvű fordítása ekkor még nem jelent meg.

⁴⁷ A szó angolul és aláhúzva szerepel az eredetiben.

⁴⁸ Kerényi 1930/31. A tanulmányának a *Halhatatlanság és Apollón-vallás* c. kötetben olvasható magyar változatában („Eulabeia. A latin *religio* szó egy jelentszókönáról”), illetve annak jegyzetei között könnyedén visszakereshetők a témával kapcsolatos primer és szekunder források, így W. F. Otto és W. F. Fowler az iménti Buber-levelben emlegetett írásainak adatai is (lásd az 513. oldal jegyzetét). Lásd még a *Religio Academici* c. írás magyar változatát ugyanott.

KERÉNYI BUBERHEZ

[Tollal a lap tetejére írva:]

Buber

P. B. [Ponte Brolla], 1952. november 8.

Kedves Barátom!

A szót abban az értelemben használva, ahogy Ön szokta, úgy tűnik, valami elkezdődik. Nem vagyok optimista, de nem is szeretném apatikusan hagyni, hogy elmenjen mellettem egy lehetőség. Valaki, akinek számít a szava Zürichben (természetesen nem tanult ember vagy „tudós”) szólítja meg [számítok rá, hogy megszólítja]⁴⁹ a kormányt egy tanári állásért számomra. Nem ismerek senkit, akivel én beszélhetnék az egyetemen erről. Ha Ön ismerne valakit (Spoerri?),⁵⁰ és abban a helyzetben volna, hogy elejtse ezt a szót – anélkül, hogy utalna arra, hogy már egy másik oldalról is folyamatban van valami –, kérem, tegye meg. Ön is érezni fogja, hogy valójában mennyi az, ami a magunk fajta embernek megengedett, főként saját megnyugtatásunkra.

Szívből köszönöm és üdvözlöm,
híve, K. K.

BUBER KERÉNYIHEZ

Jeruzsálem, 1952. november 20.

Kedves Barátom!

Spoerrinek részletesen és nyomatékosan írtam – egy újabb megkeresés formájában, hogy eddig miért nem válaszolt és hogy most vajon fog-e, s most várom válaszát. Ha megkaptam, értesíteni fogom Önt.

Őszinte híve,
Buber

BUBER KERÉNYIHEZ

Jeruzsálem, 1953. március 1.

Kedves Barátom!

Ezt a márciusi napot, mivel előre tudtam róla, hogy esős és körülményes lesz, arra szántam, hogy levéladósságaimat törlesszem. Az Önnek írandó a legsürgősebbek között van, és a törlesztés – sajnos! – túl gyors lesz: sem annak idején, sem máig, nyomatékos felkérésemre sem kaptam választ Spörritől.⁵¹ Ha még egyszer írnék, az már aligha érne célt, de ha találkozunk, rá fogok kérdezni hallgatása okára. Vagy talán Ön tudja, esetleg sejtethi?

Időközben feleségemmel méltatlanul sokat voltunk betegek, viszont most már javul a helyzet. A nyárra tervezünk egy európai utat – talán akkor viszontláthatjuk Önt?

Mind mindig, odaadó híve
Martin Buber

KERÉNYI BUBERHEZ

P. B. 1953. március 2.

Kedves Barátom!

Bocsássa meg, hogy újfent egy praktikus kérdéssel fordulok Önhöz. (A zürichiekéről azóta sem hallottam semmit.) Egy Hasefer nevű tel-avivi kiadó a *Mitológiám* jogairól kérdezősködik és egy kisebb, új kötet felől is. Mivel utalt arra, hogy az Ön részéről elhangzott egy ajánlás, de nem nevezte meg a Hasefert, szeretném elkerülni a bonyodalmakat, ezért kérem felvilágosítását. A könyv címe *Stunden in Griechenland*.⁵² Ha nem érkezett volna meg Önhöz, azonnal megküldtem. Két utazással töltött hónap van mögöttünk: a római december után Belgium, Anglia, Németország. A könyvek odaát is érvényesülnek valahogyan, de meg is kell őket írni. Ez a mostani épp jó időszaknak tűnik erre.

[A lap bal oldalára függőlegesen írva, betoldva:]

Mi várható legközelebb Öntől errefelé?

Szívélyesen üdvözli, K. K.

BUBER KERÉNYIHEZ

[A levélhez a boríték is csatolva.]

Herrn Prof. Dr. Karl Kerényi

Pontebrolla bei Locarno

Switzerland

Prof. M. Buber

Talbiyeh Jerusalem]

Jeruzsálem, 1953. március 11.

Kedves Barátom!

Másodikán kelt levele keresztezte az én utolsó leveletem.

Megkérdeztem néhány hozzáértőt, de senki sem ismerte a Hasefer Kiadót,⁵³ és a telefonkönyvben sincsen bejegyezve. Úgy vélem, egészen fiatal kiadó lehet, aki jogokat akar magának megszerezni, hogy aztán azokból kovácsoljon tőkét magának. Jelenleg azonban ez itt nagyon problematikus, mivel – az erősen megnövekedett előállítási költségek mellett – a könyvpiac a kormányzat új pénzügyi politikája miatt igen lelassult. Ezért nem tudta a Mosad Bialik sem rászánni magát mindaddig arra, hogy tanácsomra kilátásba helyezze az Ön *Mitológiájának* lefordítását.⁵⁴ Én persze a megfelelő időpontban vissza akarok térni a javaslatomra.

Stunden in Griechenland című könyvét a mai napig nem kaptam meg.

Június elején, úton Németország és Skócia felé, szeretnénk egy napot eltölteni Zürichben, ellenben szeptemberben, Olaszország felé, rövid időt Tessinben is időznénk.

Mik az Ön tervei akkortájt?

Szívélyes üdvözlettel,

őszinte barátja
Buber

⁴⁹ A mondat nyelvtanilag nem teljesen egyértelmű.

⁵⁰ Theophil Spoerri (1890–1974), svájci romanista, 1922-től 1956-ig az Universitát Zürich rendes tanára, 1932-ben dékán, 1948–1950-ig az egyetem rektora.

⁵¹ Fentebb eltérő írásmóddal: Spoerri. Lásd 50. jegyzet.

⁵² Kerényi 1952c.

⁵³ Verlag „Hasefer” S. D. Saltzmann, Berlin néven létezett ilyen kiadó.

⁵⁴ Ez alapján a Buber-közlés alapján és a ma elérhető bibliográfiák alapján abból indulhatunk ki, hogy nem valósult meg Kerényi *Mitológia*-kötetének héber fordítása.

BUBER KERÉNYIHEZ

[A levélhez a boríték is csatolva:
Herrn Prof. Dr. Karl Kerényi
Pontebrolla bei Locarno
Switzerland
Prof. M. Buber
Talbiyeh Jerusalem]

Jeruzsálem, 1953. június 1.

Kedves Barátom!

Néhány héttel korábban még azt reméltem, hogy idei európai utunk során Tessinen keresztülhaladunk, és beiktathatunk egy rövid ott-tartózkodást, de különféle dolgok jöttek közbe, köztük komolyak is, így másként hozta a sors: közvetlenül Zürichbe repülünk, ahová 8-án érkezünk meg, és 12-én már tovább is kell utaznunk Németország felé. Ha esetleg azokban a napokban Zürichben lenne, kérem, adjon hírt az Urban Szállodába magáról. Viszont az október eleji utunkon visszafelé, Párizsból Firenze felé, úgy tervezzük, hogy megállhatunk majd Tessinben, hogy Hessééket és Önöket is viszontlássuk.

A „Stunden in Griechenland”-ot, amit márciusi levelében beharangozott, nem kaptam meg. Önhöz vajon eljutott a Manesse kiadón keresztül az *Istenfogyatkozás*?⁵⁵

Minden jókat kívánok Önnek és szeretteinek,

híve,
Buber

KERÉNYI BUBERHEZ

[Tollal a lap tetejére írva:]

Buber

Ponte Brolla, 1953. június 6.

Kedves Barátom!

Ma kaptam kézhez levelét, és szintén ma értem az *Istenfogyatkozás* végére: hálás csodálatot érzek az Ön felülmúlhatatlan megfogalmazásaiért (hálás vagyok, mert használni tudtam gondolatait saját görög vallásról szóló fejtegetéseim fontos helyein), valamint a tartalma lényegével folyamatos egyetértésben vagyok. Hamarosan láthatja majd az utózóngét legutóbbi írásaiban, amelyek részben már a nyomdában vannak.

A *Stunden [in Griechenland]*ot mostanra már végre meg kellett kapja Zürichben – ha én magam nem is tudok eljönni pont azokon a napokon, hogy megöleljem Önt hálából utolsó könyvecskéje pompás részleteiért!

[ÚJ LAPON]

A hét végén utazunk feleségemmel Németországba,* egészen rövid időre (előadás Über[lingen?]ben és Freiburg i. Br.-ban), majd júliusban Görögországba a samothrakéi ásatásokra.⁵⁶ Október legelején egészen biztosan itthon leszünk még: utána előadásokat tartok a Rajna- és a Ruhr-vidéken. De az itteni helyzet nem változott, sajnos inkább romlott. Eddig úgy tudták, hogy

van helyem a Jung-körben,⁵⁷ és ezért elégedetten, nyugodt lelkiismerettel visszautasíthatlak. A mostanra már alig tagadható önállóságom minden [néhány olvashatatlan szó] irányba irritálóan hat. Az enyéim jövőjéért, nem számítva a szakmai sikereket, jobban aggódom, mint valaha. Mindezt bizalmasan és legforróbb üdvözetekkel,

híve
K. K.

[a lap szélén kék tintával:]

* Egy zürichi találkozás pénteken talán még megoldható lenne!

BUBER KERÉNYIHEZ

[Levélpapír:

ATHENAEUM COURT

Piccadilly London W1]

1953. július 14.

Kedves Barátom!

Skóciából visszatérve, végre, itt találtam Spoerri válaszát. Azt írja: „... Filológusaink, akiknek ebben a dologban döntő szava van, elismerik K. jelentőségét, de elutasítják a módszerével kapcsolatban, amennyiben egyetemi szakként fejtené ki hatását. Hiába kopogtattam különféle ajtókon, még az utóbbi héten is.”

Münchenben beszéltem Rengstorffal,⁵⁸ ő megígérte nekem, hogy körbekérdez. Tübingenben, ahol 18-án lesz előadásom, terveim szerint megbeszélem a dolgot még Ottóval⁵⁹ is.

Remélem, szeptemberben Svájcban viszontlátom Önt.

A németországi címem holnaptól a következő időszakra: Heidelberg, Haus Sonnenbühl, Röderweg.

Minden jókat,
híve, Buber

BUBER KERÉNYIHEZ

[Levélpapír

Haus Sonnenbühl

(17a) Heidelberg

Röderweg 6 / RUF 2355]

1953. július 26.

Kedves Barátom!

Tübingenben részletekbe menően beszélgettem Ottóval, és megígérte, hogy lépéseket tesz. Azt mondta, hogy az utóbbi időben a szakmabeli kollégák (természetesen a „beavatottakra” gondol) pozitívabban állnak Önhöz.

Mindezt sietve írom. Augusztus elején megyünk Bajorországba, ahol még nincsen címem, de mindent megírok majd utólag. Szeptember elején, úgy tervezzük, Svájcban leszünk.

Mindketten a legjobbakat kívánjuk!

őszinte barátja,
Buber

⁵⁵ Buber 1953.

⁵⁶ Ilyen című írása született Kerényinek, vélhetőleg az említett út élményei alapján: Kerényi 1958a.

⁵⁷ Kerényi 1948 őszétől kezdve adott órákat a Jung által 1948. április 24-én alapított zürichi Jung Intézetben.

⁵⁸ Karl Heinrich Rengstorff (1903–1992) neves német teológus és Biblia-tudós volt. A 1950-es években a müncheni Institutum Judaicum Delitzschianum intézet igazgatója volt.

⁵⁹ Walter F. Otto (1874–1958) német vallás- és filozófiatörténész, a vallásemleket és az ókori vallások kiemelkedő kutatója. Munkássága jelentős hatással volt Kerényire.

[Új lapon: Kerényi kézírásával a nyomtatott szöveg tetején:]
1958 nach dem 80. Geburtstag

MINÉL IDŐSEBB AZ EMBER, annál inkább növekszik benne a hajlandóság, hogy köszönetet mondjon.

[A továbbiakban Buber itt arról ír, hogy nem csak az ajándékokért, hanem a pusztá találkozásért, figyelemért is köszönettel tartozik mindenkinek, akivel életében találkozott.]

[Buber kézírásával a szöveg alján]

Martin Buber

Reméljük, hogy nyár elején találkozunk

KERÉNYI BUBERHEZ

[Tollal a lap tetejére írva:]

Buber

Ascona, 1958. február 2.

Mélyen tisztelt, kedves barátom!

Február 8-án,⁶⁰ azon a napon, amikor szívünkben Önt ünnepeljük majd (persze már jelenleg is ezt tesszük!), úton leszünk a másik megosztott, Kelet felől fenyegetett város felé.⁶¹ Megosztott a régi, művelt állam is, amelyben Ön született és nevelkedett, megosztott az egész világ. Mire is lehetne annál jobban szüksége, mi mást ünnepelhetne sóvárgóbban és hálásabban, mint az egységesítő szellemeket. Nem látok más olyat, akinek jobban sikerült volna ez a ma élők között, mint Önnek.

Büszkék vagyunk rá, hogy barátunkként tisztelhetjük ezt az Egyetlent, ám aggóató jókívánságaink az államnak és a városnak is szólnak, ahol Ő tölti be egész kultúránk legelőrehaladottabb pozícióját. Szíves üdvözléssel, hű barátai

[Az aláírás nem látszik vagy hiányzik.]

KERÉNYI BUBERHEZ

Ascona, 1958. augusztus 23.

Kedves Barátom!

Szeretnénk, ha tudna mély szomorúságunkról, amelyet amiatt érzünk, hogy Önt nagy gyászban tudjuk.⁶² Ezáltal sajnos nem lesz könnyebb az afölött érzett melankólia sem, hogy ezen a nyáron nem kerülhet sor a viszontlátásra. Azonban mi mindannyian ilyen vagy olyan módon túlélők vagyunk, és ez a fajta lét még inkább összeköt. Kérem, gondoljon ránk úgy, mint szeretteire,

Karl Kerényi

BUBER KERÉNYIHEZ

Prof. Karl Kerényi and Mrs Kerényi

Casa del Sole

Ascona (Ticino)⁶³

Röviddel feleségem⁶⁴ halála után engem is hatalmába kerített a betegség, és csak nagyon rövid időszakokra éreztem, hogy megszabadulok tőle, igazán egészséges pedig még most sem vagyok. Végre mégis követhetem szívem vágját, és minden barátomnak, bizalmasomnak köszönetet mondhatok, akik élettemnek ezekben a legnehezebb óráiban jó szavakkal, sőt, vigasszal adóztak nekem. Hiszen vigaszt jelentett megtudnom, milyen valóságosan szövődött bele és volt tartósan jelen feleségem általam mindig is nagyra tartott hatalmas jelenléte mindannyiótok lelkében külön-külön. Ő is gyakran beszélt erről a földi továbbélésről, és valóban ez az egyetlen, amely e földi leképeződéseink [Bilderei] közül megragadható. Mindannyian, akik erről bizonyosságot tettek előttem, fogadjátok egy elmagányosodott, de nem elhagyatott ember köszönetét!

Jeruzsálem, 1959 februárja

Martin Buber

[kézzel írva] mindenféle jókívánságokkal

[Tollal a lap tetejére írva:]

Buber

KERÉNYI BUBERHEZ

[Tollal a lap tetejére írva:]

Buber

Ascona, 1962. szeptember 24.

[írógéppel írva]

Kedves Barátom,

Fanja Scholemtől⁶⁵ kaptuk a hírt, még mielőtt megérkezett Svájcba, hogy végre ismét alkalom nyílhatna a viszontlátásra Önnel. Röviddel azután, hogy Scholemékkel itt Asconában találkozhattunk, még kisebb utazásokra kellett vállalkoznom: Felső-Olaszországba kisebbik lányommal, Corneliával,⁶⁶ aki régészetet tanul, Hollandiába, az emigrációban élő magyar egyetemi hallgatók összejövetelére és németországi előadásokra. A legszívesebben még ez előtt az előadáskörút előtt megszakítottam volna az utamat Luzernben, hogy meglátogassam Önt. Nem szerettem volna azonban, hogy ez rajtaütésszerűen történjen, ezért inkább most teszem fel a kérdést. Ott lesz-e még és megengedi-e nekünk, hogy a feleségemmel megjelenjünk Önnél? Jöhetnénk otthonról valamelyik nap, egy reggeli, majd távozhatnánk egy esti vonattal. Talán már ezen

⁶⁰ Martin Buber 1958. február 8-án töltötte be a 80. életévét.

⁶¹ Feltehetően egyfelől Jeruzsálemről, másfelől Berlínről van szó. Martin Buber 1958-ban elnyerte az Izrael Állam által alapított legmagasabb kulturális kitüntetést, az Izrael-díjat a humán tudományok területén. Ez a díj az izraeli tudományos és kulturális élet kiemelkedő alakjainak jár, akik jelentős hatást gyakoroltak az ország szellemi fejlődésére.

⁶² 1958 tavaszán Buber Princetonban tartott szemináriumot akadémikusoknak *Key Religious Concepts of the Great Civilizations* címmel, valamint jelen volt előadásokon, amelyeket helyi professzorok és Hans Jonas mint vendégprofesszor az egzisztencializmusról és az ő filozófiájáról tartottak. A visszaúton Izrael felé, röviddel azelőtt, hogy hajójuk elérte volna Velenecét, felesége Paula (szül. Winkler) megbetegedett és meghalt. Hatvan éves együttélésük után ez a veszteség súlyosan megrázta Buber.

⁶³ Nyomatott üzenet, amelyet Buber valószínűleg több embernek elküldött.

⁶⁴ Paula Judith Buber, szül. Winkler (1877–1958), 1907-ben ment feleségül Buberhez több évnyi együttélés és két közös gyermekük születése után. Katolikus vallását is ez évben adta fel, és zsidó hitre tért. Paula Buber íróként és tanárként is tevékenykedett, és aktívan részt vett férje vallásfilozófiai munkásságának támogatásában.

⁶⁵ Fanja Scholem, szül. Freud (1909–1999) a neves német–izraeli filozófus és vallástudós, Gershom Scholem felesége volt. Az ukrnai Bucsecsban [Бучач] született, Jeruzsálemben hunyt el.

⁶⁶ Cornelia Isler-Kerényi (szül. 1942) svájci klasszika-archaeológus és vallástörténész, az ókori görög vallás és művészet kutatója. Magyarul a Gondolat Kiadónál jelent meg a *Görög művészet* (Ford. Nagy Andrea, 2020) című kötete.

a héten vagy legkésőbb a jövő héten lehetséges lenne? Nagy örömet szerezne nekünk, és a két nap bármelyikén, amelyik Önnek megfelel, el is tudnánk jönni. Egy rövid üzenet – vagy telefonhívás (093-2-23-79) – elegendő lenne az időpont rögzítésére. Nagyon szomorúak lennénk, ha nem kerülhetne sor a találkozásra: de akkor bizonyára volna számunkra ismeretlen oka rá, s persze az is lehet, hogy ez a levél már túl későn érkezik, és talán már fél lábbal úton is van hazafelé.

Akárhogyan is lesz: meg lehet győződve szeretetünkről és tiszteletünkről. Fogadja üdvözetünket!

Mindig a híve
[aláírás nélkül]

KERÉNYI BUBERHEZ

[Aláírás nélkül, két gépelt oldal.]

Ascona, 1963. február 6.

Kedves, mindennél jobban tisztelt Barátom!

Nem lehet kétség afelől, hogy mi, akiket megajándékozott írásaival, vagyunk azok, akik egymásnak gratulálhatunk a szerencsénkhez, mi, akik ezenfelül még személyesen is ismerhettük Önt és részesedhettünk barátságából. Ugyanezt állítja minden olyan valódi jókívánság, amely holnapután érkezik majd Önhöz az ünnep kerülőútján – amelyet persze szívesen teszünk meg, hisz önmagában véve vallása van az ilyen útnak. Ha visszatekintek a húsz éves zürichi időszakomra, akkor a következők számítottak számomra igazán nagyszerű, örömteli pillanatnak, s ezek igen, igen ritkák voltak: látogatása Tegnában, találkozásunk Rómában és beszélgetéseink Zürichben. És aztán művei kézhez vétele, legutóbb az összegyűjtött művei első kötetének.⁶⁷ A hála elhasznált szavai nem tudták volna kifejezni, micsoda ünnepi örömmel fogadtam őket: azért merem köszönetet mondani a *Filozófiai írásokért*⁶⁸ éppen ma, mivel e könyvvel való foglalkozás ad alkalmat számomra, hogy ezekben a napokban még konkrét-szellemibb formában legyenek együtt Önnel.

Az elmúlt napok számomra már amúgy is egyfajta csendes ünnepélyességgel bírtak, azóta a perc óta, hogy Rómából elküldtem szükségű lemondásomat az Intézetbe, amely itt Svájcban – eltekintve nyugati vendégelődásaimtól – lehetőséget kínált számomra, hogy élőszóban is taníthassak. A svájci egyetemek közül – annak az országnak a magasabb oktatási intézményei közül, amelyet most már joggal is a hazámnak nevezhetek – csak a zürichi Protestáns Teológiai Kar volt az, amely meghívott helyettesítő tanárnak. Így kötelességemnek éreztem, hogy a Jung Intézetben még akkor is megtartsam előadásaimat, amikor már éppen beláttam azok haszontalanságát éppen ott. Most úgy érzem, leróttam az adósságomat, és ezzel kimondhatatlanul megkönnyebbültem.

Ez a közlés tehát szintén épp e napokban volt esedékes. A remény, amelyről legutóbbi telefonbeszélgetésünkben beszéltünk, továbbra is változatlanul él bennem. A most elnyert teljes kötetlenség is megerősít benne. Feleségemmel együtt

⁶⁷ Buber 1962.

⁶⁸ Ez az első gyűjteményes kötet alcíme.

⁶⁹ 1961-től Buber egészségügyi állapota megromlott, orvosai nem engedték végrehajtani tervezett európai útját. 1962-ben viszont megvalósulhatott szanatóriumi tartózkodása a Luzern melletti Sonnmattban: a levelezés tanúsága szerint ekkor Kerényivel személyesen is találkoznak, még nem utoljára.

szeretettel és reményteljes gondolatok kíséretében üdvözüljük, és mindannyian gratulálunk!

Odaadó barátja,
[aláírás nélkül]

BUBERTŐL

[Egy nyomtatott szövegoldal:]

[Köszönetnyilvánítás a „köszönöm” szó különféle nyelvekben betöltött szerepéről elmélkedve, a 85. születésnapra kapott üdvözetekért.]

Jeruzsálem, 1963 februárjában

[Kézzel írva:]

És hadd merjem hozzáfűzni, kedves Barátom: a viszontlátásra: híve,

Martin Buber

[LEVÉLPAPÍR

Kurhaus
Sonn
matt
Luzern
TELEPHON 20204]

63. július 24.
Kedves Barátom!

Örülök a viszontlátásnak. Megfelelne Önnek augusztus 9., szombat délután négy óra körül?

Szívélyes üdvözlettel,
Martin Buber

[LEVÉLPAPÍR

Kurhaus
Sonn
matt
Luzern⁶⁹
TELEPHON 20204]

Újratervezett program:
csütörtök
augusztus 8
(4 óra körül)

Ha beleegyeznek, nincsen szükség válaszra.

A viszontlátásig!

MB

1963-ban, az Erasmus-díj átvétele után – ekkor tartotta meg Buber *Gläubiger Humanismus [Hívő humanizmus]* címen Erasmus alakját megidéző előadását – másodjára is a sonnmatti szanatóriumban tartózkodott, és Kerényivel (a levelezés ezt támasztja alá) még egyszer találkoztak személyesen. Vö. Schaefer 1972, 136.

KERÉNYI BUBERHEZ

[Írógéppel írva, kézzel írt javítások kék tollal.]

Kérem, rendelkezzen Ön, és hadd üdvözljem meleg ragaszkodással, mint mindig, szívből,

odaadó híve

KERÉNYI BUBERHEZ

[Aláírás nélkül, írógéppel írva, kézzel írt javítások kék tollal.]

Ascona, 1963. július 23.

Kedves Barátom!

Bocsássa meg, hogy géppel írok! Végülis ennek a levélnek csak az a célja, hogy előkészítse a személyes találkozásunkat. Nagy, baráti örömmel követtük nyomom hollandiai útját és humanista kitüntetését,⁷⁰ amennyire lehetőségeink engedték. Most „belföldön” tudhatjuk Önt. Röviddel ezelőtt kaptunk erről hírt, és nagyon remélem, hogy nem túl későn – ahogy egy évvel ezelőtt történt. Mozzalmas olaszországi és svédországi tavasz után – az Uppsalai Egyetem Theol. Dr. h.c. címét vehetem át – a nyarat „itthon” töltöm. Néha-néha Zürichbe utazom, hogy használjam az ottani központi könyvtárat, és könnyedén tudnék tenni valamikor egy kitérőt Luzern felé – a feleségemmel együtt, aki – ha nem is mindig velem egyidőben – észak-svájci utazásokat tervez. Következő utamra már holnap indulok, ez az út tehát már nem jöhet szóba találkozásunk céljára. Semmiképp sem szeretném váratlanul meglepni. De talán tud küldeni e hét vége felé egy üzenetet (péntektől megint itthon vagyok), hogy jövő héttől jó lenne-e valamikor. Attól kezdve biztosan szabad leszek. Hiszen tudja, telefonon könnyen elérhet (093-2-23-79).

Kérem, rendelkezék velem, és fogadja – mint mindig – meleg ragaszkodással, szívből jövő üdvözetemet!

Hű barátja,
[aláírás nélkül]

KERÉNYI BUBERHEZ

[kézzel írt levél]

Ascona, 1963. július 26.

Kedves Barátom!

Fogadja hálás köszönetemet! De azt írja, „augusztus 9-én, szombaton”. Kilencedikén délelőtt (inkább dél körül) el tudnék jönni Önhöz Zürichből, hazafelé menet. A kilencedike viszont péntekre esik. Tudnék jönni csütörtökön délután is, 8-án. Szerdán már Zürichben kell lennem, és szombat estig túl hosszú lenne nekem ott fenn. Megkérhetném, hogy tisztázza ezt és döntsön?

Hű barátja,
K. K.

BUBER KERÉNYIHEZ

[LEVÉLPAPÍR

Kurhaus

Sonn

matt

Luzern

TELEPHON 20204]

Július 27. este

Kedves Barátom!

Épp most érkezett meg a sürgönye.

Végleges tehát:

már augusztus 1-én, és ha Önnek is megfelel, már 3:30-kor.

Barátja,
MB

⁷⁰ Buber európai kitüntetései közül ez a harmadik: Hamburg városának Goethe-díja (1951); a Német Könyvkereskedők Békedíja (Frankfurt am Main,

1953), majd 1963-ban kapta meg az Erasmus-díjat (Amszterdam, 1963), amelyet Bernhard holland herceg kezéből vett át.

Bibliográfia

- Agassi Buber, J. (szerk.) 1999. *Martin Buber on Psychology and Psychotherapy: Essays, Letters, and Dialogue*. Az előszót írta P. Roazin. New York.
- Buber, M. 1948. *Moses*. Zürich.
- Buber, M. 1949. *Gog und Magog. Eine Chronik*. Heidelberg.
- Buber, M. 1950a. *Der Glaube der Propheten*. Zürich. (Magyarul: *A próféták hite*. Ford. Bendl Júlia. Budapest, 1998.)
- Buber, M. 1950b. *Die Erzählungen der Chassidim*. Zürich. (Magyarul: *Haszid történetek*. Ford. Rácz Péter. Budapest, 1995.)
- Buber, M. 1950c. *Zwei Glaubensweisen*. Zürich. (Magyarul: *A hit két formája*. Ford. Görföl Tibor. Budapest, 2023.)
- Buber, M. 1953. *Gottesfinsternis*. Zürich. (Magyarul: *Istenfogyatkozás. Vizsgálódások vallás és filozófia kapcsolatáról*. Ford. Gáspár Csaba László. Budapest, 2017.)
- Buber, M. 1962. *Werke. Erster Band. Schriften zur Philosophie*. München–Heidelberg.
- Eitrem, S. 1947. *Orakel und Mysterien am Ausgang der Antike*. Zürich.
- Hesse, H. – Kerényi, K. 1972. *Briefwechsel aus der Nähe*. München–Wien.
- Kerényi, K. 1930/31. „Εὐλάβεια. Über einen Bedeutungsverwandten des lateinischen Wortes *religio*”: *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher* 8, 306–316. (Magyarul: „Eulabeia. A latin *religio* szó egy jelentésrokonáról”: *Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok 1918–1943*. Budapest, 1984, 65–74.)
- Kerényi, K. 1940. *Die antike Religion. Eine Grundlegung*. Amsterdam.
- Kerényi, K. 1947. „Die Göttin Natur”: O. Fröbe-Kapteyn (szerk.): *Geist und Natur – Vorträge gehalten auf der Tagung in Ascona 26. August bis 3. September 1946*. Eranos-Jahrbuch XIV/1946. Zürich, 39–86.
- Kerényi, K. 1948a. „Urmensch und Mysterium”: O. Fröbe-Kapteyn (szerk.): *Der Mensch (Erste Folge) – Vorträge gehalten auf der Tagung in Ascona 18. bis 26. August 1947*. Eranos-Jahrbuch XV/1947. Zürich, 41–74.
- Kerényi, K. 1948b. *Der göttliche Arzt. Studien über Asklepios und seine Kultstätten*. Basel. (Magyarul: *Az isteni orvos*. Budapest, 1999.)
- Kerényi, K. 1949. *Niobe. Neue Studien über Religion und Humanität*. Zürich.
- Kerényi, K. 1951. *Die Mythologie der Griechen. I. Göttergeschichten*. Zürich. (Magyarul: *Görög mitológia*. Ford. Kerényi Grácia. Budapest, 1977.)
- Kerényi, K. 1952a. „Martin Buber als Klassiker”: *Neue Schweizer Rundschau* 20, 89–99. (Angolul: Kerényi, K. 1967. „Martin Buber as Classical Author”: *The Philosophy of Martin Buber*. Szerk. P. A. Schilpp – M. Friedman. London, 629–638.)
- Kerényi, K. 1952b. *Die antike Religion (harmadik, átnézett és javított kiadás)*. Düsseldorf.
- Kerényi, K. 1952c. *Stunden in Griechenland – Horai Hellenikai*. Zürich.
- Kerényi, K. 1953. „Der erste Mensch”: H. Friedrich (szerk.): *Lebendiges Wissen*. Wiesbaden.
- Kerényi, K. 1958a. „Das Theta von Samothrake”: *Geist und Werk. Festschrift für Daniel Brody*. Zürich, 125–137.
- Kerényi, K. 1958b. *Die Mythologie der Griechen. II. Heroengeschichten*. Zürich. (Magyarul: *Görög mitológia*. Ford. Kerényi Grácia. Budapest, 1977.)
- Kerényi, K. 1984. *Hermész, a lélekvezető. Az élet férfi eredetének mitológéja*. Ford. Tatár György. Budapest.
- Kluncker, K. 1982. *Wolfgang Cordan: Jahre der Freundschaft. Gedichte aus dem Exil*. Amsterdam.
- Mendes-Flohr, P. 2019. *Martin Buber. A Life of Faith and Dissent*. New Haven – London. <https://doi.org/10.12987/9780300245233>
- Schaeder, G. (szerk.) 1972. *Martin Buber. Briefwechsel aus sieben Jahrzehnten*, 1–3. k. Heidelberg.
- Szilágyi, J. Gy. 1998. „Egy halálhír. Kerényi Károly, született Temesváron 1897-ben, meghalt Zürichben 1973-ban”: *Beszélő* 2, 94–100.
- Vandercruysse, R. 2018. „In der Ausrichtung auf den anderen zu”. *Hans Trübs Ringen um eine dialogische Psychotherapie*. Heidelberg.
- Wehr, G. 1996. *Martin Buber. Leben, Werk, Wirkung*. Zürich.
- Zsellér, A. 2022. „Kapcsolat közvetítő nélkül. Kerényi Károly és Lukács György megvalósulatlan párbeszédéről”: *Ókor* 21/3, 77–88.